

АКЦЫБРЫСТЫ Ў БЕЛАРУСІ (1905—1913 гг.)

ЛАЎРЫНОВІЧ Дзмітрый Сяргеевіч — дацэнт кафедры ўсходнеславянскай і расійскай гісторыі Магілёўскага дзяржаўнага ўніверсітэта імя А.А.Куляшова, кандыдат гістарычных навук. Нарадзіўся ў 1976 г. у г.п. Шуміліна Віцебскай вобл. У 1998 г. закончыў гістарычны факультэт Магілёўскага дзяржаўнага ўніверсітэта імя А.А.Куляшова. Аўтар манаграфій «Рускія і беларускія манархісты ў пачатку XX стагоддзя» (Магілёў, 2003; у сааўт.), «Ліберальна-кансерватыўная апазіцыя ў Расіі: фарміраванне і барацьба за ўладу (1912—сакавік 1917)» (Магілёў, 2006), каля 70 артыкулаў.

У пачатку XX ст. «Саюз 17 кастрычніка» (акцыябрысты) з'яўляўся адной з найбольш моцных і ўплывовых партый у Санкт-Пецярбургу, Маскве і іншых буйных гарадах Расійскай імперыі. У гістарычнай літаратуры параўнальна добра даследавана дзейнасць яго цэнтральных органаў і думскай фракцыі. Гісторыя ж акцыябрысцкай перыферыі трапіла ў поле зроку навукоўцаў адносна нядаўна. У працах В.В.Шалахаева, які спецыяльна даследаваў гісторыю «Саюза 17 кастрычніка» ў перыяд расійскай рэвалюцыі 1905—1907 гг., пра акцыябрыстаў у беларускіх губернях згадваецца толькі эпизадна¹. Пра дзейнасць «Саюза 17 кастрычніка» ў сувязі з выбарамі і працай Дзяржаўнай думы I—III скліканняў пісалі М.А.Марцохова і М.М.Забаўскі². Некаторыя аспекты яго гісторыі ў Беларусі закрануты ў артыкуле М.С.Сташкевіча³. Сувязь акцыябрыстаў з крайнімі манархістамі прааналізавана ў манаграфіі К.М.Бандарэнкі і Дз.С.Лаўрыновіча⁴. Артыкул пра «Саюз 17 кастрычніка» змешчаны ў «Энцыклапедыі гісторыі Беларусі»⁵. Тым не менш комплекснага даследавання дзейнасці гэтай арганізацыі на тэрыторыі беларускіх губерняў пакуль няма.

Мэта дадзенага артыкула — азнаёміць навуковую грамадаскасць, настаўнікаў і студэнтаў з працэсам фарміравання ў Беларусі мясцовых аддзелаў «Саюза 17 кастрычніка», іх структурай, колькасцю, сацыяльным складам, з асаблівасцямі ідэалогіі і тактыкі, узаемазвязямі з цэнтральнымі партыйнымі органамі, выдавецкай працай, паказаць удзел у выбарах у I—III Дзяржаўныя думы.

Нагадаем, што «Саюз 17 кастрычніка» ўтварыўся ў канцы кастрычніка—пачатку лістапада 1905 г. у адпаведнасці з Маніфестам імператара Мікалая II ад 17 кастрычніка. Ужо самой назвай яго арганізатары сцвердзілі прыхільнасць да афіцыйнай урадавай палітыкі. Ядро партыі склалі прадстаўнікі земска-гарадскіх з'ездаў (Дз.М.Шыпаў, П.А.Гейдэн, А.І.Гучкоў), інтэлігенцыі (Ф.Н.Плявака, У.І.Гер'е), вышэйшага чыноўніцтва (М.В.Красоўскі, П.Л.Корф), банкіраў і прамыслоўцаў (У.П. і П.П.Рабушынскія, С.І.Чацверыкоў). Дзейнасць саюза каардынавалі два цэнтральныя камітэты: адзін — у Маскве на чале з Дз.Шыпавым, другі — у Санкт-Пецярбургу пад кіраўніцтвам П.Корфа. З лета 1906 г. лідэрам акцыябрыстаў стаў А.Гучкоў. Да гэтага часу арганізацыя разгарнула дзейнасць у маштабе ўсёй імперыі.

У беларускіх губернях структуры «Саюза 17 кастрычніка» пачалі дзейнасць у снежні 1905—лютым 1906 г. Арганізацыі (аддзелы) былі створаны ў Вільні, Гродне, Мінску, Віцебску, Магілёве, Гомелі, Бабруйску, Лепелі, Вілейцы, Веліжы, Свянцяхах, Дзвінску, Рэжы-

цы, Рагачове, Барысаве і Любчанах. Дакладная колькасць іх членаў невядома, бо нам удалося выявіць звесткі толькі па асобных аддзелах: у Мінскую арганізацыю ў студзені—сакавіку 1906 г. запісаліся 982 чалавекі, Гродзенскую — 158, Віцебская налічвала каля 360—380 членаў і спачуваючых. У Дзвінску было 3 250 акцыябрыстаў (у павеце — да 9 тысяч, але хутчэй за ўсё колькасць вельмі завышана). На аснове сабраных намі даных можна вызначыць колькасць акцыябрыстаў у Беларусі прыблізна ў 5 тыс. чалавек. Усяго па Расійскай імперыі “Саюз 17 кастрычніка” ў 1906 г. налічваў 75—77 тыс. чалавек.

Адносна малалікасць акцыябрыстаў у беларускіх губернях у параўнанні з цэнтральнымі можна патлумачыць як канкурэнцыю з боку чарнасоценцаў, так і тым, што ў Беларусі не было земстваў і вялікіх прамысловых цэнтраў. Сацыяльную базу “Саюза 17 кастрычніка” тут складалі галоўным чынам рускія чыноўнікі, праваслаўнае духавенства і стараабраднікі. У некаторыя аддзелы запісваліся сяляне і нават рабочыя.

Найбольш моцным і ўплывовым у Беларусі быў Мінскі аддзел “Саюза 17 кастрычніка”, адкрыты ў пачатку снежня 1905 г. Яго часовы камітэт узначаліў прыватны павяраны пры Мінскім павятовым судзе, былы паліцэйскі наглядчык І.Д.Чыгіроў. Старшынёй пастаяннага камітэта, выбранага 29 студзеня 1906 г. у складзе 16 чалавек, стаў старшы ўрач губернскай земскай бальніцы І.У.Здановіч.

Ядро “Саюза 17 кастрычніка” ў Мінску склалі мясцовыя чыноўнікі, служачыя, настаўнікі і прадстаўнікі праваслаўнага духавенства. Некаторыя з акцыябрыстаў займалі адказныя пасады ў губернскай адміністрацыі. Так, у саюз уступілі кіраўнік аддзялення Дзяржаўнага банка А.Н.Бяляеў, таварыш пракурора Л.Р.Іваненка, рэктар духоўнай семінарыі А.Д.Юрашкевіч⁶. Усяго зімой 1905—1906 гг. у шэрагі акцыябрыстаў у Мінску ўступілі 982 чалавекі⁷.

Вясной 1906 г. аддзелы “Саюза 17 кастрычніка” ў Бабруйску, Барысаве і Любчанах былі падпарадкаваны Мінскаму губернскаму камітэту, які ўзначаліў Г.К.Шмід (у рускамоўных крыніцах сустракаецца Шмидт)⁸. На яго асобе варта спыніцца больш падрабязна, бо ён аказаўся замешаным у цэлым шэрагу буйных скандалаў, якія мелі вялікі грамадскі рэзанс на працягу некалькіх гадоў.

Густаў Карлавіч Шмід нарадзіўся 8 красавіка 1852 г. у Казанскай губерні ў сям’і чыноўніка лютэранскага веравызнання. Пасля заканчэння гімназіі паступіў выхаванцам у Марскі корпус і ў 1871 г. быў узведзены ў чын гардэмарына. На працягу 16 гадоў Шмід паслядоўна прайшоў усе ступені ваеннай службы і дасягнуў звання капітана 2-га рангу. Прымаў удзел у руска-турэцкай вайне 1877—1878 гг. і быў узнагароджаны медалём⁹. Аднак афіцэрская кар’ера Шміда нечакана абарвалася.

У 1888 г. ён пры пасрэдніцтве казанскага мешчаніна У.П.Мурыніка ўступіў у тайныя зносіны з англійскім і германскім марскімі агентамі. Верагодна, па іх заданні склаў план міннай абароны Кранштата

і, выдаючы яго за нібыта зацверджаны ваенным міністэрствам, праз Мурыніка прадаў у 1890 г. за 1 500 рублёў замежным агентам. Праўда, сакрэтных звестак Шмід у план не ўключыў, а, магчыма, ён і не меў да іх доступу. У тым жа годзе Мурынік падкупіў пісараў Галоўнага штаба ў Санкт-Пецярбургу і атрымаў мабілізацыйныя ведамасці Варшаўскай ваеннай акругі, якія складалі дзяржаўную тайну. Мурынік быў арыштаваны і на следстве выдаў свайго саўдзельніка.

Г.Шмід быў арыштаваны і прасядзеў пад следствам у адзіночнай камеры 16 месяцаў. Яму пагражала 2 гады і 4 месяцы турмы. Але паколькі рэальнай шкоды бяспецы імперыі ён не прычыніў, улады абышліся з ім даволі мякка. Прыгаворам часовага аддзялення ваенна-марскога суда Кранштацкага порта ад 5 ліпеня 1891 г. Г.Шмід быў пазбаўлены асабістых правоў, чыноў і дваранства, а замест заключэння ў турму яго выслалі ў Іркуцкую губерню.

У ссыльцы былы капітан 2-га рангу працаваў тэхнікам на будаўніцтве Сібірскай чыгункі. У 1896 г. з нагоды каранацыі Мікалая II была абвешчана амністыя, і яму дазволілі перавесціся ў Мінск¹⁰. Тут ён працаваў спачатку старшым рахункаводам службы збораў па акладах на Лібава-Роменскай чыгунцы, потым — справаводам замежных зносін камерцыйнай службы, з 1903 па красавік 1906 г. — камерцыйным рэвізорам. Стараючыся загладзіць сваю віну, Г.Шмід збліжаецца з манархічна настроенымі коламі, прымае праваслаўе і пад псеўданімам “Глеб Кузнецов” піша вялікадзяржаўна-“патрыятычныя” артыкулы для газеты “Белорусский вестник”¹¹. Дзякуючы гэтаму ён дамогся вяртання яму ў 1904 г. дваранскага звання¹².

Пад кіраўніцтвам Г.Шміда мінскія акцыябрысты разгарнулі бурную дзейнасць, імкнуліся далучыць гарадское і вясковае насельніцтва да барацьбы з рэвалюцыйным рухам. Ужо ў снежні 1905 г. Мінскі аддзел надрукаваў 6 000 асобнікаў сваіх заклікаў, у студзені наступнага года акцыябрысты распаўсюдзілі 49 000 лістовак. Спачатку яны накіравалі свае намаганні супраць масавага рабочага руху, які ўяўляў у канцы 1905 г. найбольшую небяспеку, актыўна агітавалі за спыненне стачак. Акцыябрысты спрабавалі пераканаць рабочых, што рэвалюцыянеры — гэта злачынцы: “Такія людзі ніякай сумленнай працы не займаюцца і жывуць толькі дзеля таго, каб падгаварыць каго-небудзь на забастоўку і крыміналь...”.

Па ініцыятыве Г.Шміда на грошы “Папачыцельства аб народнай цвярозасці” ў студзені 1906 г. пачала выдавацца газета “Минская речь”, якая рассылалася па вёсках сотнямі асобнікаў. Акцыябрысты асуджалі захопы сялянамі панскіх зямель, але, падманваючы вясцоўцаў, пісалі, што рэвалюцыянеры спрабуюць аднавіць прыгоннае права¹³. Аднак падман не ўдаўся. Як сведчылі сучаснікі, сяляне дзякавалі Шміду за дасланую на “цыгаркі” паперу, а ў Навагрудскім павеце наогул адмовіліся атрымліваць газету з валасных праўленняў, і вартаўнікі гэтых праўленняў выклеівалі пуні газетай¹⁴. Праўда, пэўныя вы-

нікі былі, у Мінскі аддзел “Саюза 17 кастрычніка” да вясны 1906 г. запісаліся 2 117 сялян¹⁵.

У пачатку студзеня 1906 г. Мінскі арганізацыйны камітэт акцыябрыстаў выступіў з праграмным “Заклікам”. Бліжэйшай задачай абвешчалася барацьба “ўсімі культурнымі і мірнымі сродкамі як з элементамі, якія мараць пра вяртанне да старога рэжыму..., так і з крайнімі элементамі, якія прымусовымі дзеяннямі перашкаджаюць правядзенню ў жыццё вялікай рэформы..., прыцягваюць нас да анархіі”. Акцыябрысты заклікалі ўсімі мерамі садзейнічаць неадкладнаму правядзенню ў жыццё канстытуцыйна-манархічнага ладу на асновах Маніфеста 17 кастрычніка 1905 года. На словах яны патрабавалі забяспечыць грамадзянскія правы, свабоду слова, друку, сходаў і г.д. На справе “Саюз 17 кастрычніка” імкнуўся захаваць моцную ўладу цара¹⁶.

Акцыябрысты падтрымлівалі сталыпінскую аграрную рэформу. Яны прапаноўвалі замацаваць надзельную зямлю ў прыватную ўласнасць сялян, даць апошнім роўныя правы з іншымі катэгорыямі насельніцтва, арганізаваць перасяленне на новыя тэрыторыі ў Сібір і іншыя рэгіёны краіны. У праграме партыі прадугледжвалася прымусовае адчужэнне часткі прыватнаўласніцкіх зямель на ўмовах справядлівай узнагароды.

Для вырашэння аграрнага пытання ў Беларусі акцыябрысты прапаноўвалі скарыстаць вопыт Прусіі і прымусова выкупіць землі польскай і апалечанай беларускай шляхты каталіцкага веравызнання. “Няхай дзяржава не пашкадуе сродкаў, каб выкупіць польскія землі, і калі сама яна будзе не ў сілах, то няхай установіць тыя цэны, па якіх паны абавязаны будучы прадаць рускім свае землі”, — прапаноўваў член “Саюза 17 кастрычніка” выкладчык духоўнай семінарыі Дз.В.Скрынчанка. Ён распрацаваў і прапанаваў ураду праект мерапрыемстваў па аслабленні польскага ўплыву на Беларусь.

Праект прадугледжваў, па-першае, абавязковае выкладанне ў школах гісторыі мясцовага краю для таго, каб пераканаць дзяцей, што беларускія землі былі спрадвечна рускія і праваслаўныя, што беларусы зусім не палякі, што “зброднікамі роднаму народу і гісторыі з’явіліся паны, якія раней былі рускія і праваслаўныя”. Па-другое, неабходна наладзіць выданне мільёнаў лістоў па краёвай гісторыі, абавязаўшы ўсе царквы і школы на іх падпісання. Па-трэцяе, неабходна звольніць з дзяржаўных пасадаў усіх католікаў, каб “мясцовая ўлада, чыноўнікі і ваенныя былі ўсе праваслаўныя”¹⁷. Як бачна, праект меў не толькі антыпольскі, але і антыкаталіцкі характар. Дз.Скрынчанка адмаўляў беларусам-католікам у праве называцца беларусамі, запісваў іх у палякі.

Мінскія акцыябрысты не лічылі беларусаў самабытным народам, сцвярджалі, што яны з’яўляюцца часткай рускага суперэтнасу. “Саюз 17 кастрычніка” вёў барацьбу з польскімі і літоўскімі палітыкамі, якія прылічвалі беларусаў да польскай ці літоўскай нацыі. Арыгінальную канцэпцыю прапанаваў журналіст М.Лявіцкі ў артыкуле “Хто беларусы?”, які быў

надрукаваны 11 студзеня 1906 г. у “Минской речи”. Тут сцвярджалася: “Беларусы ні літоўцамі, ні палякамі не бывалі...”. На думку аўтара, гэта карэннае ўсходнеславянскае племя ў мінулым адрознівалася ад іншых толькі рэлігійным культам: яно ўзяло вераванні старажытных літоўцаў, прызнавала ўладу бога Крыва-Крывейты. Крытыкуючы беларускі нацыянальна-культурніцкі рух, мінскія акцыябрысты заяўлялі: “Не патрэбна нам ні беларуская, ні маларуская, ні вялікаруская мова, а хопіць нам адной агульнай рускай мовы, якую мы любім і выдатна разумеем, у дзесяць разоў лепш, чым тую беларускую мову, якую падаюць нам невукі”. Г.Шмід, Дз.Скрынчанка, М.Лявіцкі і іх прыхільнікі асуджалі ўсіх навукоўцаў і грамадскіх дзеячаў, якія выкарыстоўвалі назвы “беларуская мова” і “Беларусь”¹⁸.

Адным з асноўных кірункаў палітычны дзейнасці акцыябрыстаў быў удзел у выбарах I Дзяржаўнай думы. Мінскі аддзел “Саюза 17 кастрычніка” актыўна ўключыўся ў перадвыбарную барацьбу. З дапамогай мясцовых уладаў яму ўдалося арганізаваць выпуск і рассылку агітацыйнай літаратуры па ўсёй губерні. Вядомы факты, калі ў казённай друкарні разам са зваротамі дзяржаўных органаў да насельніцтва друкаваліся лістоўкі “Саюза 17 кастрычніка”. Распаўсюджаць іх была абавязана павятовая адміністрацыя. Акцыябрысцкую літаратуру атрымлівалі валасныя праўленні, земскія начальнікі, павятовыя прадаўцы дваранства, судовыя дзеячы і іншыя. Сярод заказчыкаў яе выступалі, напрыклад, гарадскі суддзя 2-га ўчастка г. Бабруйска, земскія начальнікі 1-га і 6-га ўчасткаў Бабруйскага павета, земскі начальнік 2-га ўчастка Рэчыцкага павета, ігуменскі павятовы прадаўца дваранства, Хойніцкае валасное праўленне Рэчыцкага павета і г.д.¹⁹.

Тым не менш нягледзячы на адміністрацыйную падтрымку ў час уздыму рэвалюцыйнага руху, праграма “Саюза 17 кастрычніка” поспехам не карысталася. Яўрэйскае насельніцтва беларускіх гарадоў адмоўна адносілася да акцыябрыстаў за іх нежаданне выступаць з патрабаваннем неадкладнага надання яўрэйям раўнапраўя і адмены рысы яўрэйскай аседласці. Польскіх землеўладальнікаў не задавальняла рашучае адстойванне расійскімі кансерватарамі прынцыпу захавання адзінай і непадзельнай Расіі.

Пра адносіны мясцовага насельніцтва да акцыябрыстаў сведчыць такі факт: 29 студзеня 1906 г. пасля заканчэння агульнага схода Мінскага аддзела “Саюза 17 кастрычніка” невядомыя разбілі шкло ў вокнах дома, дзе ён праходзіў²⁰. Адказваючы на запыт дэпартаменту паліцыі Міністэрства ўнутраных спраў, мінскі губернатар адзначаў, што рабіць на выбарах стаўку на “Саюз 17 кастрычніка” нельга, яго лідэры не карыстаюцца падтрымкай абыякавасцяў, бо лічацца крайне правымі²¹.

Спрабуючы ўмацаваць свае пазіцыі, акцыябрысты Паўночна-Заходняга краю пачалі дамагацца змянення на сваю карысць выбарчага закона ў Дзяржаўную думу. 20 лютага 1906 г. у Вільні адбыўся з’езд прадстаўнікоў ускраінных аддзелаў Вільні, Мінска,

Варшавы, Рыгі і Юр'ева, а таксама арганізацыі "Паўночна-Заходняе Рускае Веча", якая далучылася да акцыябрыстаў. У якасці галоўных на з'ездзе абмяркоўваліся пытанні аб сістэме выбараў у Думу і аб утварэнні асобнага ўскаіннага "Саюза 17 кастрычніка". Акцыябрысты вырашылі накіраваць дэлегацыю да Мікалая II для хадайніцтва пра наданне рускаму насельніцтву краю права выбіраць сваіх прадстаўнікоў у Дзяржаўную думу. Было таксама вырашана ўтварыць ускаінны саюз, у які змаглі б увайсці на правах аўтаноміі ўсе рускія краёвыя манархічныя арганізацыі²².

Ужо 26 лютага аддзелы "Саюза 17 кастрычніка", што прымалі ўдзел у з'ездзе, пачалі абмяркоўваць праект стварэння новай партыі, а 3 сакавіка мінскія акцыябрысты накіравалі на імя міністра ўнутраных спраў П.М.Дурнава пісьмо з прапановай узбудзіць перад імператарам хадайніцтва аб падзеле пры выбарах у Дзяржаўную думу выбаршчыкаў Мінскай губерні на нацыянальныя куріі²³.

9 сакавіка 1906 г. імператару была прадстаўлена дэлегацыя ад "рускіх людзей заходніх ускаін", якая ўручыла яму хадайніцтва з прапановай увадзення выбараў па нацыянальных куріях. У складзе дэлегацыі быў і Г.Шмід. Праз тры дні на агульным сходзе Мінскага аддзела "Саюза 17 кастрычніка" ён далажыў, што хадайніцтва аб асобным прадстаўніцтве ў Думе рускага насельніцтва ўскаін было станоўча ўспрынята ў сталіцы²⁴. Па ініцыятыве і актыўным удзеле акцыябрыстаў 15 красавіка 1906 г. "рускія" выбаршчыкі Мінскай губерні даслалі Мікалаю II чалавітную з аналагічным пажаданнем²⁵.

Аднак у разгар выбарчай кампаніі ўрад не стаў змяняць выбарчы закон. У выніку выбары ў І Дзяржаўную думу скончыліся для акцыябрыстаў паражэннем: у Мінскай губерні яны правялі ўсяго двух чалавек, у Магілёўскай — трох, у Гродзенскай і Віленскай — па аднаму. Канкурэнты акцыябрыстаў на выбарах — Канстытуцыйна-дэмакратычная партыя (кадэты) і іх саюзнікі (Канстытуцыйна-каталіцкая партыя Літвы і Беларусі, сіяністы і іншыя) — атрымалі каля 85% усіх галасоў выбаршчыкаў²⁶.

Г.Шмід у І Дзяржаўную думу не трапіў. Не апошняю ролю ў паражэнні лідэра мінскіх акцыябрыстаў адыгралі яго рэзкія выпадкі ў адрас яўрэяў, якія склалі ў той час пераважную частку насельніцтва Мінска. Антысеміцкія выказванні Г.Шміда рабілі ў далейшым. Так, на II з'ездзе "Саюза 17 кастрычніка" ў маі 1906 г. адбыўся дыспут паміж прыхільнікамі яўрэйскага раўнапраўя і іх праціўнікамі. У эмацыянальнай прамове Шмід адзначыў, што шляхам надання яўрэям раўнапраўя нацыянальную праблему не вырашыць. Прычына адасобленасці яўрэяў, на думку аратара, заключалася ў іх ладзе жыцця. Шмід заявіў, што яўрэі — "гэта народ не дзяржаўны, а паразітычны". У выніку дэлегаты з'езда паставілі, што не лічаць магчымым "неадкладнае і безумовае вырашэнне яўрэйскага пытання".

Г.Шмід рашуча выступаў і супраць ідэі краёвай аўтаноміі, якую адстойвалі мясцовыя польскія і бе-

ларускія партыі і арганізацыі. На майскім з'ездзе "Саюза 17 кастрычніка" ён ад імя мінскіх акцыябрыстаў заявіў: "...Аўтаномію ўскаін, пад якой бы мянушкай яна нам ні падавалася, якім бы, як кажуць кулінары, "гарнірам" яна ні аздаблялася, мы, безумова, не прымаем па глыбокім і невынішчальным перакананні"²⁷. На партыйных сходах Шмід "...заклікаў рускіх людзей стаць на пэўную пазіцыю, не саромецца свайго імя, лічыць ганаровай назву "чарнасоценец"²⁸.

Аднак не ўсе мінскія акцыябрысты падзялялі вялікадзяржаўны шавінізм свайго кіраўніцтва. Летам 1906 г. у аддзеле "Саюза 17 кастрычніка" ўзнік раскол: частка членаў прапанавала далучыцца да Партыі мірнага абнаўлення, а Г.Шмід, наадварот, адстойваў курс на збліжэнне з крайне правымі. Некалькі сходаў аддзела было сарвана, частка членаў выйшла з партыі. Але Шмід усе ж удалося настаяць на сваім.

У жніўні 1906 г. ён сумесна з І.Д.Чыгіровым задумаў выдаваць замест збанкрутаванай "Мінскай речі" новую газету — "Народная нужда". Прадугледжвалася, што газета за кошт урадавых субсідый будзе "няўхільна імкнуцца да правядзення ў народныя масы ідэй парадку і законнасці".

Орган кадэтаў газета "Свободное слово" 1 лістапада 1906 г. так ацаніла гэты намер: "Безумова, "Народная нужда" будзе мець поспех сярод жандараў, паліцэйскіх чыноўнікаў губернскага праўлення і іншых "верных служак цара і бацькаўшчыны", але з упэўненасцю можна сказаць, што газета не будзе карыстацца поспехам сярод сялянства, на якое пагромшчыкі (Шмід, Чыгіроў і іх прыхільнікі. — **Дз.Л.**) галоўным чынам разлічваюць". Разумеў гэта, відаць, і ўрад, адмовіўшы мінскім акцыябрыстам у субсідыях на выданне.

З пачатку выбарчай кампаніі ў ІІ Дзяржаўную думу ўвосень 1906 г. акцыябрысты актывізавалі працу па стварэнні асобай рускай ускаіннай партыі. 7—9 кастрычніка ў Вільні па ініцыятыве "Паўночна-Заходняга Рускага Веча" адбыўся "з'езд рускіх людзей заходніх ускаін", у якім бралі ўдзел манархісты з Мінска, Віцебска, Гродна, Коўна, Варшавы і Прыбалтыйскага краю. Пасяджэнні з'езда праходзілі ў памяшканні правай манархічнай арганізацыі "Рускі сход". Старшынёй аднагалосна быў абраны Г.Шмід. Паставілі ўзбудзіць новае хадайніцтва перад урадам аб змяненні выбарчага закона. У выпадку адмовы пагражалі нават масавымі беспарадкамі. Для перадачы хадайніцтва была выбрана дэлегацыя. Другой паставай з'езд вырашыў утварыць Рускі ўскаінны саюз (РУС) з самастойным Цэнтральным камітэтам, губернскімі і прыходскімі аддзеламі²⁹.

Г.Шмід актыўна ўключыўся ў працу па стварэнні РУС. У пачатку лістапада 1906 г. яму ўдалося наладзіць выданне новай газеты "Минское слово". Рэдакцыя пецярбургскага кансерватыўна-шавіністычнага часопіса "Окраины России" ўхваляла адзначала: "Адразу ж газета ўзяла правільны тон; відавочны цвёрды, пэўны рускі кірунак і рашучасць пастаяць за рускую справу на ўскаіне ў барацьбе з іншарод-

цямі, якія зазналіся”³⁰. Штогод на выданне “Мінскага слова” Шмід атрымліваў 5 тыс. рублёў праз лідэра Рускай манархічнай партыі І.І.Васторгава і І.Чыгірова, ад вядомай дзяячкі Саюза рускага народа Е.А.Палубаярынавай³¹.

У студзені 1907 г. віленскі губернатар зацвердзіў статут Рускага ўскаіннага саюза. У тым жа месяцы Г.Шмідам і І.Чыгіровым быў арганізаваны мінскі адзел РУС. Пазней яго філіялы з’явіліся ў м. Сноў і Ішкалдскім прыходзе Навагрудскага павета, Ручаеўска-Вазнясенскім прыходзе Рэчыцкага павета і іншых месцах³².

Рускі ўскаінны саюз паставіў галоўнай мэтай “стаць аплотам рускай дзяржаўнасці і рускай народнасці на ўскаінах”. Дзея гэтага ў яго статуте прадугледжваліся наступныя віды дзейнасці: аб’яднанне “рускага” насельніцтва краю на нацыянальнай глебе і ахова яго інтарэсаў; хадайніцтвы па ўзніклых у мясцовага “рускага” насельніцтва пытаннях перад урадам, Дзяржаўнай думай, Дзяржаўным саветам і манархам; азнаямленне ўсёй Расіі з сапраўдным становішчам ускаін і іх “рускага” насельніцтва³³.

Аддзелы РУС праводзілі актыўную агітацыю сярод насельніцтва Беларусі, арганізоўвалі вечарыны, спектаклі, лекцыі. Пад сцягам ускаіннага саюза мінскія акцыябрысты на чале з Г.Шмідам паспрабавалі прайсці ў ІІ Дзяржаўную думу. На свой бок ім удалося схіліць дэпутата І Думы селяніна С.І.Гатоўчыца. Сумесна з ім Г.Шмід і І.Чыгіроў пачалі распаўсюджваць сярод сялян лістоўку “Як і каго выбіраць у Дзяржаўную думу”, затым ва ўсіх газетах праўрадавага кірунку ад імя С.Гатоўчыца з’явілася “Адкрытае пісьмо да сялян”³⁴. Сапраўдным аўтарам апошняга быў Шмід. У пісьме ён заклікаў сялян галасаваць на выбарах за кандыдатаў РУС. У выніку прапагандысцкай кампаніі многія сяляне, якія паверылі яго папулісцкім абяцанням, далучыліся да акцыябрыстаў. Іх колькасць у Мінскай губерні дасягнула максімальнай адзнакі — 21 300 чалавек³⁵.

У перыяд выбарчай кампаніі Г.Шмід працягваў рэзка выступаць супраць яўрэяў, палякаў, а таксама чыноўнікаў, якія, на яго думку, іх абаранялі. Шавіністычная пазіцыя Шміда выклікала негатыўную рэакцыю з боку польскай грамадскасці Мінскай губерні і чыноўнікаў, чые дзеянні ён крытыкаваў. За парушэнне выбарчага закона Мінская павятовая выбарчая камісія выключыла Г.Шміда са спіса выбаршчыкаў. Гэтае рашэнне было пацверджана і губернскай камісіяй. У выніку лідэр мінскіх акцыябрыстаў не змог удзельнічаць у выбарах. За знявагу членаў губернскай камісіі па выбарах супраць яго перад Сенатам было ўзбуджана судовае праследаванне³⁶. Аднак, у цэлым вынікі выбараў аказаліся больш спрыяльнымі для акцыябрыстаў, чым у папярэдні раз, хоць выбарчы закон не быў зменены. У Віцебскай губерні дэпутатамі былі выбраны 3 кандыдаты ад РУС, у Магілёўскай — 3 акцыябрысты, у Мінскай — 6 акцыябрыстаў, у Гродзенскай і Віленскай — па 1 акцыябрысту. Усяго ў беларускіх губернях рускія манархісты правялі 14 дэпутатаў, палякі — 11, прагрэсісты —

7, чатыры дэпутаты былі беспартыйныя³⁷. Поўнае паражэнне ў адрозненне ад іншых рэгіёнаў Расійскай імперыі ў Беларусі пацярпелі левыя партыі і арганізацыі.

Змяненне ў чэрвені 1907 г. выбарчага закона на карысць правых сіл, увядзенне ў беларускіх губернях нацыянальных выбарчых курый і атмасфера палітычнай рэакцыі пасля паражэння Першай расійскай рэвалюцыі яшчэ больш умацавалі пазіцыі акцыябрыстаў і іх саюзнікаў у Беларусі. У перыяд выбараў у ІІІ Дзяржаўную думу Г.Шмід зноў выставіў сваю кандыдатуру ў дэпутаты ад горада Мінска. Выбарчая кампанія лідэра акцыябрыстаў, як і раней, суправаджалася рэзкімі выпадкамі ў бок яўрэяў і палякаў. Тады ў ліберальнай мінскай газеце “Окраина” ў верасні 1907 г. з’явіліся артыкулы, якія нагадвалі пра прыцягванне Г.Шміда да адказнасці па абвінавачванні ў дзяржаўнай здрадзе, калі той служыў на флоте. У мінскую павятовую выбарчую камісію была накіравана скарга ад выбаршчыкаў аб тым, што былы капітан 2-га рангу як здраднік, пазбаўлены выбарчых правоў, не можа прымаць удзелу ў выбарах. Камісія выключыла Г.Шміда з ліку выбаршчыкаў. Ініцыятарамі яго выкрыцця былі памочнік прысяжнага паверанага В.І.Чавусаў і чыгуначны служачы сацыял-дэмакрат П.В.Румянцаў. Пазней Чавусаў і рэдактар “Окраины” былі асуджаны, а газета закрыта³⁸.

Акцыябрысты і Рускі ўскаінны саюз кандыдатам у дэпутаты вылучылі Дз.Скрынчанку. Але ў пачатку кастрычніка 1907 г. па хадайніцтве мінскага епіскапа Міхаіла імператар даў згоду выдаць Г.Шміду новы загад аб адстаўцы без упамінання пра ўчыненае ім злачынства³⁹. У выніку Мінская губернская выбарчая камісія адмяніла рашэнне павятовай камісіі, і важак тутэйшых акцыябрыстаў зноў стаў выбаршчыкам.

У ходзе выбараў дзякуючы патуранню мясцовай адміністрацыі акцыябрысты і РУС, аказваючы ціск на выбаршчыкаў, дамагліся выбарання Г.Шміда дэпутатам ІІІ Дзяржаўнай думы. Карэспандэнт ліберальнай газеты “Русь” так апісваў працэдуру выбараў у Мінску: “... Адбывалася свабодная агітацыя саюзнікаў (РУС. — **Дз.Л.**). Яны займалі ўсе ўваходы, праходы і лесвіцы і прымусова забіралі ў многіх бюлетэні Аляксандрава (кандыдата кадэтаў. — **Дз.Л.**) і давалі свае з імем Шміда”⁴⁰. У выніку выбраным аказаўся апошні. Усяго ад беларускіх губерняў “Саюз 17 кастрычніка” змог правесці ў дэпутаты 4 сваіх кандыдатаў, ад Мінскай губерні ўсе дэпутаты былі членамі РУС⁴¹.

Звесткі пра выбаранне дэпутатам ад Мінска былога здрадніка трапілі на старонкі агульнарасійскіх ліберальных газет. Г.Шмід узбудзіў хадайніцтва аб змене імя і прозвішча на “Георгій Нікалаеў”, але яно было адхілена⁴². Кіраўніцтва партыі акцыябрыстаў, баючыся быць скампраметаваным, вырашыла адмежавацца ад Шміда. Яму прапанавалі зняць з сябе дэпутацкія паўнамоцтвы. Па дапамозе Шмід звярнуўся да крайне правых. Сход дэпутатаў-манархістаў ІІІ Дзяржаўнай думы пад кіраўніцтвам У.М.Пурышкевіча вырашыў, што ніякага здрадніцкага дзеяння

мінскі акцыябрыст не ўчыняў, і пастанавіў узяць яго пад сваю абарону⁴³. Акцыябрысты выключылі Г.Шміда з фракцыі. У адказ ён заявіў пра выхад са складу "Саюза 17 кастрычніка". Замест яго старшынёй Мінскага губернскага камітэта саюза быў абраны І.Чыгіроў.

Між тым Г.Шмід паспрабаваў прыцягнуць на свой бок іншых дэпутатаў ад беларускіх губерняў і выступіў з ідэяй утварэння самастойнай ўкраіннай фракцыі з мэтай абароны "рускага" насельніцтва ад "іншародцаў". Аднак гэта прапанова не прайшла. Супраць яе выступілі дэпутаты-святары, якія не жадалі расколу манархічных сіл у Думе. Сам Шмід не падыходзіў на ролю лідэра фракцыі з прычыны палітычнай ізаляцыі з боку большасці дэпутатаў. Пазней ён наогул быў пазбаўлены дэпутацкага звання. На закрытым пасяджэнні Дзяржаўнай думы 5 лютага 1908 г. за яго прагаласавалі толькі 25 чалавек, у асноўным з ліку правых сялян і святароў. На наступны дзень Сенат адмяніў рашэнне Мінскай губернскай выбарчай камісіі аб унясенні Шміда ў выбарчыя спісы, прызнаўшы гэтым, што той быў абраны незаконна.

Пасля выключэння са складу дэпутатаў Дзяржаўнай думы Г.Шмід паспрабаваў балаціравацца гласным у Мінскую гарадскую думу, але беспаспяхова. Тады сваім прадстаўніком у гарадской думе яго абрала мінскае праваслаўнае духавенства. У адказ прагрэсіўныя гласныя заявілі пратэст і дамагліся выключэння здрадніка з гарадскога самакіравання.

Аднак Шмід, як і раней, працягваў нападаць у "Мінском слове" на палякаў і яўрэяў, не грэбуючы калі-нікалі і паклёпам. У прыватнасці, польскія таварыствы "Асвета" ("Ośwjata") і "Вогнішча" ("Ognisko") былі абвінавачаны ў тым, што яны нібыта тайна падрыхтоўвалі стварэнне Літоўскага герцагства з цэнтрам у Нясвіжы на чале з Радзівіламі. Рэдактар газеты "Окраина" Г.Шмід абвінавачваў у ўтрыманні публічнага дома ў Маскве. За паклёп суд прыгаварыў выдаўца "Мінскага слова" да 1 месяца і 2 тыдняў арышту⁴⁴.

У красавіку 1909 г. Г.Шмід быў прызнаны вінаватым у абразе членаў Мінскай павятовай выбарчай камісіі і прыгавораны да 3 тыдняў арышту пры ваеннай гаўптвахце, аднак адбыць пакаранне ён не паспеў. 28 лістапада 1909 г. Шмід памёр ад разрыву аорты і праз два дні быў пахаваны на Старажоўскіх могілках у Мінску. Паказальна, што на яго труну былі ўскладзены вянкi ад самых розных манархічных арганізацый: Саюза рускага народа, Рускага ўкраіннага саюза, народнага брацтва і іншых. Аднак вянка ад "Саюза 17 кастрычніка" не было, хоць даўні палпечнік Шміда І.Чыгіроў выступіў каля магілы з прамовай, паабяцаўшы "выкарыстаць усе сілы на працяг вялікай святой рускай справы"⁴⁵.

Тым часам пагоршыліся адносіны паміж фракцыяй акцыябрыстаў у ІІІ Дзяржаўнай думе і ўрадам, які паступова пераарыентаваўся на ўтварэнне ў 1909 г. Усерасійскага нацыянальнага саюза (УНС). Фракцыя "Саюза 17 кастрычніка" пачала больш рэзка крытыкаваць неправамернасць дзеянняў міністраў, злоўжыванні і парушэнні Асноўных законаў. У сакавіку 1911 г. па

прасьбе П.Сталыпіна цар на кароткі час распусціў Думу і Дзяржаўны савет і на падставе 87 артыкула Асноўных законаў падпісаў законапраект аб увядзенні выбарнага земства ў некаторых губернях Паўночна-Заходняга і Паўднёва-Заходняга краёў, у тым ліку ў Віцебскай, Магілёўскай і Мінскай. У адказ на гэта лідэр акцыябрыстаў А.Гучкоў склаў з сябе паўнамоцтвы старшыні Дзяржаўнай думы.

Дзеянні лідэра "Саюза 17 кастрычніка" выклікалі крайне негатыўную рэакцыю з боку мінскіх акцыябрыстаў, якія вырашылі перайсці ва Усерасійскі нацыянальны саюз. У газеце "Новое время" І.Чыгіроў змясціў заяву, у якой гаварылася: "Па пытанні аб увядзенні заходняга земства ад імя Мінскага аддзела акцыябрыстаў, пратэстуючы супраць думскага акцыябрысцкага выпадку па адрасе кіраўніка ўрада, заяўляю, што ні я, ні ўвесь аддзел далей не застаўся ў саюзе з асобамі, якія прызнаюць незаконнамернай нацыянальную ўрадавую палітыку. З саюза выходжу. Аддзел закрываецца. Паведамляю Цэнтральнаму камітэту"⁴⁶.

У маі 1911 г. на базе мінскага аддзела "Саюза 17 кастрычніка" адкрыўся аддзел Усерасійскага нацыянальнага саюза, старшынёй якога стаў Дз.Скрынчанка⁴⁷.

Забойства П.Сталыпіна ў верасні таго ж года паскорыла распад партыі акцыябрыстаў.

У ІV Дзяржаўную думу прайшлі ўсяго 3 акцыябрысты ад беларускіх губерняў⁴⁸. У 1913 г. з адзінай думскай фракцыі вылучыліся групы беспартыйных, земцаў-акцыябрыстаў і левых акцыябрыстаў. Прыкладна ў гэты ж час знікаюць апошнія звесткі пра арганізацыі акцыябрыстаў у Беларусі.

Выкладзены вышэй матэрыял дае падставы зрабіць наступныя высновы. Па-першае, асабліва сцісцёй базы мясцовых акцыябрысцкіх арганізацый (вядучая роля рускіх чыноўнікаў і праваслаўнага духавенства), поліэтнічнай і шматканфесійнай склад насельніцтва беларускіх губерняў абумовілі большы кансерватызм акцыябрыстаў Беларусі ў параўнанні з партыяй у цэлым, асабліва па нацыянальных пытаннях.

Па-другое, "Саюз 17 кастрычніка", нягледзячы на падтрымку ўлад, не змог павесці за сабой народныя масы Беларусі. У выніку акцыябрысты вымушаны былі шукаць сабе саюзнікаў сярод правых манархістаў, што ў канчатковым выніку прывяло да ўтварэння Рускага ўкраіннага саюза.

Па-трэцяе, вялікадзяржаўна-шавіністычная пазіцыя, палітычнае банкруцтва лідэраў прывялі да змяншэння колькасці і ўплыву акцыябрыстаў пасля расійскай рэвалюцыі 1905—1907 гг., садзейнічалі іх палітычнай эвалюцыі ўправа і ў канчатковым выніку прывялі да пераходу на платформу Усерасійскага нацыянальнага саюза і фактычнага распаду арганізацыйных структур.

¹ Шелохаев В.В. Партия октябристов в период первой российской революции. М., 1987.

² Мартюхова М.А. На переломе революции: Общественно-политическое движение в Белоруссии в связи с учреж-

дением Государственной думы в России (август 1905—июль 1906 г.). Мн., 1986; Забаўскі М.М. Расійская Дзяржаўная дума ў грамадска-палітычным жыцці Беларусі (1906—1917 гг.). Мн., 1999.

³ Сташкевіч М.С. Перадумовы і працэс стварэння палітычных партый на Беларусі (канец XIX ст.—люты 1917 г.) // Беларускі гістарычны часопіс. 1999, № 3. С. 18—23; № 4. С. 13—19.

⁴ Бондаренко К.М., Лавринович Д.С. Русские и белорусские монархисты в начале XX века. Могилев, 2003.

⁵ Бандарэнка К.М., Марцыхова М.А. Акцыябрысты // Энциклапедыя гісторыі Беларусі: у 6 т. Т. 1. Мн., 1993. С. 95—96.

⁶ Минская речъ. 1906. 1 февраля; Минское слово. 1907. 16 января.

⁷ Дзяржаўны архіў Расійскай Федэрацыі (далей — ДАРФ). Ф. 115, воп. 1, спр. 74, арк. 9.

⁸ Там жа. Спр. 6, арк. 7.

⁹ Памяти Михаила-Густава Карловича Шмидта (Статьи и заметки из «Минского Слова» от 29 ноября 1909 г. № 867). Мн., 1910. С. 7.

¹⁰ ДАРФ. Ф. 579, воп. 1, спр. 42, арк. 4 адв., 6 адв.

¹¹ Памяти Михаила-Густава Карловича Шмидта (Статьи и заметки из «Минского Слова» от 29 ноября 1909 г. № 867). С. 2, 8; Нацыянальны гістарычны архіў Беларусі ў Мінску (далей — НГАБ). Ф. 183, воп. 2, спр. 18658, арк. 22.

¹² ДАРФ. Ф. 579, воп. 1, спр. 42, арк. 5.

¹³ Там жа. Ф. 115, воп. 1, спр. 74, арк. 4, 9 адв.

¹⁴ Свободное слово. 1906. 1 ноября.

¹⁵ ДАРФ. Ф. 115, воп. 1, спр. 74, арк. 9.

¹⁶ Минская речъ. 1906. 5 января.

¹⁷ Скрынченко Д.В. Трагедия белорусского народа. Мн., 1908. С. 10—12, 14.

¹⁸ Минское слово. 1906. 8 ноября.

¹⁹ НГАБ. Ф. 1595, воп. 1, спр. 1003, арк. 1—23, 25.

²⁰ Минская речъ. 1906. 1 февраля.

²¹ ДАРФ. Ф. 102, Асобы аддзел, 1906 г, воп. 236, спр. 828, ч. 7, арк. 2 адв.

²² Бондаренко К.М., Лавринович Д.С. Русские и белорусские монархисты в начале XX века. С. 71—72.

²³ Расійскі дзяржаўны гістарычны архіў. Ф. 1327, воп. 2, спр. 36, арк. 14—15.

²⁴ Бондаренко К.М., Лавринович Д.С. Русские и бело-

русские монархисты в начале XX века. С. 72—73.

²⁵ Белая Русь. 1906. 21 апреля.

²⁶ Мартюхова, М.А. На переломе революции: Общественно-политическое движение в Белоруссии в связи с учреждением Государственной думы в России (август 1905—июль 1906 г.). С. 67.

²⁷ Бондаренко К.М., Лавринович Д.С. Русские и белорусские монархисты в начале XX века. С. 67—68.

²⁸ Памяти Михаила-Густава Карловича Шмидта (Статьи и заметки из «Минского Слова» от 29 ноября 1909 г. № 867). С. 2.

²⁹ Окраины России. 1906. 15 октября.

³⁰ Окраины России. 1906. 26 ноября.

³¹ ДАРФ. Ф. 539, воп. 1, спр. 1447, арк. 18 адв.

³² Окраины России. 1907. 21—27 апреля.

³³ Бондаренко К.М., Лавринович Д.С. Русские и белорусские монархисты в начале XX века. С. 73—74.

³⁴ Там жа. С. 83—84; Голос провинции. 1906. 17 сентября.

³⁵ ДАРФ. Ф. 115, воп. 1, спр. 74, арк. 9.

³⁶ Голос провинции. 1906. 24 декабря; Бондаренко К.М., Лавринович Д.С. Русские и белорусские монархисты в начале XX века. С. 89.

³⁷ Забаўскі М.М. Грамадска-палітычная барацьба ў Беларусі ў час выбараў у II Дзяржаўную думу Расіі // Весці Нацыянальнай Акадэміі навук Беларусі: Серыя гуманітарных навук. 1998. № 2. С. 69—77.

³⁸ Там жа. С. 82—83; ДАРФ. Ф. 539, воп. 1, спр. 1447, арк. 16 адв.

³⁹ ДАРФ. Ф. 579, воп. 1, спр. 42, арк. 5.

⁴⁰ Там жа. Ф. 539, воп. 1, спр. 1447, арк. 1.

⁴¹ Забаўскі М.М. Расійская Дзяржаўная дума ў грамадска-палітычным жыцці Беларусі (1906—1917 гг.). С. 210.

⁴² ДАРФ. Ф. 539, воп. 1, спр. 1447, арк. 14.

⁴³ Голос Москвы. 1907. 8 ноября.

⁴⁴ ДАРФ. Ф. 539, воп. 1, спр. 1447, арк. 14—17.

⁴⁵ НГАБ. Ф. 183, воп. 2, спр. 18658, арк. 38—39; Памяти Михаила-Густава Карловича Шмидта (Статьи и заметки из «Минского Слова» от 29 ноября 1909 г. № 867). С. 1, 13, 14, 16.

⁴⁶ Белорусская жизнь. 1911. 4 мая.

⁴⁷ Там жа. 24 мая.

⁴⁸ Забаўскі М.М. Расійская Дзяржаўная дума ў грамадска-палітычным жыцці Беларусі (1906—1917 гг.). С. 211.

Паважаныя чытачы нашага часопіса!

Паведамляем вам адрасы гандлёвых кропак УП “Мінгарсаюздрук”, у якіх рэалізоўваецца “Беларускі гістарычны часопіс” у 2008 г.

Магазін № 2, пр. Незалежнасці, 44; магазін № 3, пр. Незалежнасці, 74; магазін № 8, вул. Сурганава, 40; магазін № 14, вул. К.Маркса, 6; магазін № 18, пераход ст. метро “Плошча Перамогі”; магазін № 21, пераход ст. метро “Пушкінская”; магазін № 25, вул. К.Маркса, 21; кіёск № 1, пр. Незалежнасці, 38; кіёск № 10, вул. К.Маркса, 38; кіёск № 11, пр. Незалежнасці, 10; кіёск № 12, пр. Незалежнасці, 18; кіёск № 13, вул. Леніна, 18; кіёск № 70, вул. Маскоўская, 15; кіёск № 79, пр. Перамождаў, 5; кіёск № 99, Прывакзальная плошча (каля будынка міжнародных кас); кіёск № 110, вул. Пуліхава, 3; кіёск № 131, вул. Сурганава, 17; кіёск № 145, пр. Машэрава, 2; кіёск № 150, пр. Незалежнасці, 52; кіёск № 263, у будынку чыгуначнага вакзала.